

**Мороз
Євген Олександрович**

учитель історії і правознавства Миколаївської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 29 Миколаївської міської ради (м. Миколаїв)

✉ gienek1986@ukr.net

Трагедія ромів Миколаївщини в роки німецько-румунської окупації 1941–1944 років

Висвітлюються питання депортації румунських ромів на територію Миколаївщини (територія Трансністрії). 1 травня 1942 року І. Антонеску наказав депортувати до Трансністрії кочових циган з Румунії. У Трансністрії роми були розташовані на кордоні окупаційної зони в селах на березі Бугу в Балтському, Березівському (Одеська область), Очаківському та Голтському (Миколаївська область) повітах.

З-поміж мільйонів загиблих у часи величезних потрясінь і міждержавних зіткнень унаслідок дій націонал-соціалістичного режиму Третього райху та політики інших режимів напередодні і впродовж Другої світової війни, жертвами переслідувань і знищення стали у різних країнах Європи сотні тисяч ромів (циган). З них понад 20 тисяч загинули на території сучасної України. В цю цифру також включаються виморені голодом, холодом і епідеміями місцеві та депортовані ромські жертви у Трансністрії, зокрема Миколаївщини, зоні, яка була під контролем румунських фашистів. Ромські громади зазнавали руйнівного винищення або загибелі внаслідок жорстоких умов, несумісних із життям. Утім, упродовж багатьох десятиліть історія геноциду ромів залишалася забутою, а жертви – непомітними.

Актуальним є не лише вивчення питання депортації і знищення ромів, встановлення списків депортованих. Найголовніше – це питання пам'яті, встановлення факту геноциду щодо румунських ромів на території України.

Крім цього потрібно досліджувати долі ромів на рівні повітів, префектур, примарій Трансністрії, розглянути чим відрізнялася ця політика на загальнодержавному і місцевому рівнях.

Для означення переслідувань і вбивств ромів у роки Другої світової війни на початку 1990-х рр. у наукових колах почали використовувати термін «Пораймос», який виник аналогічно до європейського означення винищення за національною належністю – «Голокост» [1, с. 101].

Окремий напрям вивчення історії геноциду ромів – вивчення питання депортації приблизно 25 тисяч румунських ромів на територію Трансністрії. Цю проблематику розкрито у працях румунських дослідників Віорела Акіма, Раду Іоані та інших [там само, с. 105].

В українській історіографії на тему геноциду ромів в роки Другої світової війни першим акцентував увагу кандидат історичних наук О. Беліков. Значну кількість ґрунтовних досліджень з цієї теми має у своєму доробку М. Тяглий. Серед знаних ромознавців України – кандидат історичних наук Н. Зіневич [2, с. 208].

Ключові слова:

роми (цигани), «Пораймос», «Трансністрія», депортація, репресії румунська влада.

Дані про ромів на території Очаківського і Голтського повітів («Трансністрія») містяться у фондах державних архівів Одеської та Миколаївської області [3, с. 194-195].

19 серпня 1941 р. кондукатор (керівник держави) Румунії маршал Іон Антонеску, при попередньому узгодженні з А. Гітлером оголосив декрет про введення румунської цивільної адміністрації на території між Дністром і Південним Бугом, офіційно названої в ньому губернаторством «Трансністрія» (Задністров'є). Своїм повноважним представником кондукатор призначив професора Григорія Алексяну.

У румунській зоні окупації Миколаївщини було два повіти – Голтський і Очаківський. У серпні 1941 р. територія Миколаївщини була навіпіл поділена на німецьку і румунську («Трансністрію») зони окупації [4 с. 141-142].

1 травня 1942 року І. Антонеску наказав депортувати до Трансністрії кочових і «асоціальних» циган з Румунії. У травні 1942 р. жандармерія і поліція провели відбір і реєстрацію таких циган, їх виявилось 40909 осіб, в тому числі 9471 кочових і 31438 осілих, і вони становили приблизно 20 % всіх циган Румунії. Депортації підлягали в першу чергу кочові цигани. 25 червня 1942 року Рада міністрів оприлюднила наказ про їх депортацію, яка завершилася 15 серпня 1942 р. Цією першою депортацією було охоплено 11441 осіб – 2352 чоловіка, 2375 жінок і 6714 дітей. 22 червня 1942 р. Антонеску віддав наказ про депортацію визнаних «небезпечними і небажаними» осілих циган. На підставі цього наказу 12-20 вересня 1942 р. у Трансністрію були депортовані ще 13176 чоловік. На початок жовтня 1942 року у Трансністрії (в основному в повітах Голта та Очаків) вже знаходилися 24686 румунських циган – 11441 кочових, 13176 осілих і 69 з числа ко-

лишніх ув'язнених. Пізніше до них приєдналося ще приблизно 600 осіб, так що загальна кількість депортованих склало 25283 – 7856 чоловіків, 7266 жінок і 10161 дитина [5, с. 107].

У Трансністрії роми були розташовані на кордоні окупаційної зони в селах на березі Бугу в Балтському, Березівському (Одеська область), Очаківському та Голтському (Миколаївська область) повітах. 29 вересня 1942 р. вийшов наказ № 69026 губернатора Трансністрії Г. Алексяну про розселення депортованих на цих територіях. У фондах Державного архіву Миколаївської і Одеської областей зберігаються свідчення про жахливі умови життя ромської громади в Трансністрії [3, с. 199].

Аналізуючи архівні документи, можна говорити про те, що ромів поставили в такі умови саме румунська влада, причому на всіх рівнях. Вони були змушені тікати, грабувати або спалювати дерева, щоб обігріти свої помешкання. Тієї кількості їжі, яку почали видавати за роботу лише через декілька місяців, було недостатньо, щоб нормально працювати.

Основним місцем поселення циган в повіті Очаківська була с. Ковалівка (Ткачевка) на р. Південний Буг (Миколаївський район).

В акті старости Ковалівської сільської управи від 21 листопада 1942 р. зазначалося, що в селі знаходилося 4459 працездатних депортованих ромів, 2002 непрацездатних ромів з Румунії. Загальна кількість 6461 чоловік [6].

В березні 1943 р в Ковалівці перебувало 3432 цигана, розподілених за чотирма робочими відділеннями. За колючим дротом, без їжі, вони були змушені продавати свій одяг, щоб вижити. Їх косили тиф і голод.

Найвитриваліші були переведені в села Суха Балка і Мостове (Мостовської район, повіту Березівка, нині – Веселинівський район Миколаївської області), де їм видавали одяг, так як вони були абсолютно голими [5, с. 110].

Згідно з письмовими свідченнями 15 квітня 1945 р. колишнього префекта повіту Очаків (Очаківський, Варварівський, Березанковській райони нинішньої Миколаївської області) підполковника В. Горського, в кінці серпня 1942 року на ст. Трихати протягом тижня було доставлено 15 тис. циган (насправді – близько 11,5 тис), багато хто був майже голими і лахмітті. Вони були розподілені по радгоспам в радіусі 40-50 км, де перебували під відкритим небом протягом декількох тижнів, а потім були переведені в бараки в селах Олександродар і Велика Корениха, в яких не було ні вікон, ні дверей. У цих бараках цигани залишалися до початку листопада 1942 р. Згодом за наказом з Одеси Горський евакуював з чотирьох сіл на Південному Бузі місцевих жителів і поселив циган там [5, с. 108-109].

у зведенні видачі продуктів циганам села Велика Корениха з 22 лютого до 1 березня 1943 року наводяться цифри скільки ромів перебувало в цьому селі – дорослих 2136 чол., дітей 729 чол., наводяться норми продуктів, які видавала ромам місцева влада. Якщо проаналізувати цифри, то можна помітити, що вони були занадто низькі і мешканці були приречені на голодну смерть [7].

В рапорті старости циган Великої Коренихи від 22 квітня 1943 року зазначалося, що кількість ромів в селі складає дорослих 1545 чол., дітей 698 чол., загальна кількість 2243 чол. [8].

В Очаківському повіті була епідемія тифу, готували доповідні записки про нестачу їжі для депортованих.

На 12 січня 1943 р. з-поміж ромів, які проживали на території повіту, від голоду кожного дня помирали до 20 осіб. З 26 грудня 1942 р. по 10 січня 1943 р. померли 293 особи, з яких 76 чоловіків, 90 жінок та 127 дітей. Роми використовували для приготування їжі та обігріву солому і траву, а згодом почали рубати дерева біля будинків і самі хати. Вже на березень 1943 р. ці села перетворювалися на руїни, від хат залишалися лише стіни, а роми проживали вкупі і одній будівлі [3, с. 200].

Близько 4 тис. циган, за даними Горського, померли взимку 1942-1943 рр. від голоду, тифу і холоду, деякі були розстріляні «жителями німецьких колон» і потім спалені. Агент сигуранці в донесенні від 5 грудня 1942 р. наступним чином описував становище циган в цьому повіті: «...У протягом часу, який вони провели в бараках в Олександродар, цигани жили в невимовно злиднях. Вони не мали достатнього харчування. Кожен працездатний отримував 400 грамів хліба, а люди похилого віку і діти – 200 грамів кожен. Їм також давали трохи картоплі і, дуже рідко, солону рибу, і все це в дуже невеликих кількостях. Через недоїдання деякі з циган, а такі становили більшість, втратили багато ваги, що перетворилося в живі скелети. Щодня, особливо в останній період, вмирили десять-п'ятнадцять циган. Вони не отримували медичного обслуговування, і у них не було ніяких ліків. Вони були голими ..., і у них не було ніякого нижньої білизни або одягу. Були жінки, чий тіла ... були голи в буквальному сенсі слова. З моменту прибуття їм не давали мила, ось чому вони не могли помитися самі або випрати свою єдину сорочку. Взагалі становище циган жахливо і майже неймовірно. Через страждань вони перетворилися в тіні і стали майже дикими. Це викликано поганими житлом і їжею, а також холодом. Через холод ... вони налякали українців своїм злодійством. Якщо і були деякі в країні, які займалися крадіжками ... просто зі звички, то тут навіть той циган, який намагався бути чесним, став би красти, бо голод змушував його зробити цей ганебний вчинок. Через погане поводження до 25 листопада померли 309 циган. Тіла циган були знайдені на дорозі Очаків-Олександродар. Вони померли від голоду і холоду. Але, хоча цигани з бараків Олександродар були розміщені більш гуманним способом, це не означало, що циганська проблема в Очаківі була вирішена. Їхнє становище дещо покращилося, вони стали менш схильні до холоду і були продезинфіковані. Але якщо вони не отримують лісу або іншого палива, цигани зроблять з будинків те, що вони зробили з бараків, перетворивши їх в місця, в яких неможливо жити. І холод змусить їх це робити, не замислюючись, що вони тільки роблять свій поганий стан ще гірше, і що через це тільки зростає небезпека загибелі від холоду. Крім того, якщо їм не дадуть людське харчування, медичну допомогу, ліки, а також одяг для деяких з них, смертність циган не буде зменшуватись, а збільшиться одночасно зі збільшенням морозів. Крім того, збільшиться їх злодійство у росіян. Фактично, місцева населення ображено, і його настрій дуже впало бо вони взимку були виселені з їхніх власних будинків, щоб ці будинки могли б віддати циганам ...» [5, с. 108-109].

Очаківська префектура констатувала, що серед ромів префектури були поширені різного роду хвороби – тиф, кишкові хвороби. Влада намагалася ізолювати ромів, щоб вони не поширювали хвороби серед інших мешканців, не дозволяло їм пересуватися вільно по селам і взагалі по префектурі [9].

В акті комісії від 17 листопада 1942 року по зе-

мельній громаді села Велика Корениха Варварівського району говорилося, що в другій половині села де жили цигани виявлено 36 будинків які були розорені ромами. Вони стали не придатні в подальшому для життя людей. Також розорені 76 сараїв циганами, які в подальшому не можна використовувати для потреб селян. Крім цього виявлено в двох будинках померлих циган, які не поховані на кладовищі [10-11].

В Очаківській префектурі, особливо в Варварівській претурі можна знайти депортованих ромів майже у кожному селі. У селі Петрово-Солониха на травень 1943 рік – 131 циган [12]. Село Кир'яківка (Варварівський район) на червень 1943 р. – 25 циган [13]. Село Васильки (Велико-Кутська примарія) на червень 1943 р. – 98 цигана [14].

У березні 1944 р., за даними румунської жан-дармерії, в Трансністрії ще перебували 12083 циган. Саме стільки циган змогли вижити. До них слід додати ще приблизно 2 тис. циган, які в різний час і з різних причин були репатрійовані або на свій страх і ризик в 1942-1943 рр. втекли з Трансністрії і не були знову схоплені. Таким чином, в цілому в 1942-1944 рр. в Трансністрії загинуло приблизно 11 тис. депортованих сюди циган, вижило приблизно 14 тис. [5, с. 110-111].

Чисельність ромського населення на окупованій території України скоротилася на 19-20 тисяч осіб, враховуючи ромів депортованих з території Румунії до Трансністрії [1, с. 100].

Доля ромів практично нічим не відрізнялася від долі євреїв. Як і євреї, роми підлягали поголовному винищенню, фактично, тільки за свою етнічну приналежність. Оскільки цигани ділилися на кочових і осілих, то теоретично передбачалися різне відношення до цих груп. Проте на практиці ніякої відмінності між осілими і кочовими циганами не робилася, і їх поголовне

винищення було питанням тільки часу. Мотивувалося це тим, що вони нібито є «асоціальними елементами» – переносниками заразних хвороб, злодіями і грабіжниками, волоцюгами, жебраками, саботажниками і закоренілими ледарями, і як такі, представляють небезпеку для німецького тилу, громадського порядку і безпеки. У деяких випадках циган також звинувачували в шпигунстві на користь «червоних» і підтримці партизан.

Підсумовуючи, зазначимо, що депортація ромів до Трансністрії була однією з найжорстокіших складових національної політики уряду І. Антонеску. Були депортовані здебільшого роми з південних повітів, які жили в бідності. Щодо основних причин переселення ромів, то насамперед йшлося про виведення за межі країни «небезпечних елементів» і бідного населення. На окупованій території вони злидарювали, що призвело до масових смертей від голоду та холоду. Складна ситуація, в якій опинилися роми на території між Дністром і Бугом, спричинилася до великої кількості жертв, і в цьому винна влада усіх рівнів. У призмі сучасних глобальних процесів вивчення мікроісторичних подій на основі усних джерел дає поштовх до детального дослідження трагедії ромського народу в роки Другої світової війни. Збирання усних свідчень, відео-, фотоматеріалів і пошуки фактів депортації в архівах України та Румунії стають нагальними проблемами. Активна політика пам'яті є найоптимальнішим шляхом подолання ізоляції ромів та їхньої інтеграції в сучасне суспільство. В умовах, коли немає своєї держави, єдиної мови та релігії, загальна пам'ять про геноцид може об'єднувати різні групи ромів.

© Мороз Є. О., 2018

Список джерел та літератури:

1. Козакова О. Дослідження проблеми геноциду українських ромів у зарубіжній історіографії. *Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація. Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 4 жовтня 2016 р.)*. К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2016. С. 99-111.
2. Янковенко О. Геноцид ромів: фондово-джерельний контент та особливості експозиційної презентації в Національному музеї історії України у Другій світовій війні. *Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація. Матеріали науково-практичної конференції, Київ (4 жовтня 2016 р.)*. К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2016. С. 208-224.
3. Моторна І. Депортація румунських ромів до Трансністрії (1942-1944рр.): реконструкція подій, увічнення пам'яті, перспективи дослідження. *Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація. Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 4 жовтня 2016 р.)*. К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2016. С.194-208.
4. Захарченко О. О. Аграрна політика окупантів на території Миколаївщини (серпень 1941 – березень 1944 рр.). Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941-1944 (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів). Миколаїв: КВІТ, 2004. С.248-257.
5. Круглов А. Геноцид цыган в Украине в 1941-1944 гг.: статистико-региональный аспект. *Голокості сучасність: Студії в Україні і світі*. 2009. № 2 (6). С. 83-114.
6. *Держархів Миколаївської обл.* Ф.1591. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 50.
7. *Держархів Миколаївської обл.* Ф.1591. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 194.
8. *Держархів Миколаївської обл.* Ф.1591. Оп. 1. Спр. 276. Арк. 9.
9. *Держархів Миколаївської обл.* Ф.1592. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 9.
10. *Держархів Миколаївської обл.* Ф.1591. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 14.
11. *Держархів Миколаївської обл.* Ф.1591. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 15.
12. *Держархів Миколаївської обл.* Ф.1591. Оп. 1. Спр. 276. Арк. 16.
13. *Держархів Миколаївської обл.* Ф.1591. Оп. 1. Спр. 276. Арк. 54(23).
14. *Держархів Миколаївської обл.* Ф.1592. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 52.